УДК 004.946:159.92

Проскуріна К. С.
кандидат філософських наук,
доцент кафедри гуманітаних та
фундаментальних юридичних
дисциплін Харківського
економіко-правового
університету

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ МАГІЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Анотація. У статті наводиться спроба осмислення феномену віртуальної реальності як чинника формування і закріплення магічного світосприйняття.

Ключові слова: віртуальна реальність, реміфологізація, магічне смислотворення, магічне світосприйняття, інфантилізм.

Аннотация. В статье приводится попытка осмысления феномена виртуальной реальности как фактора формирования и закрепления магического мировосприятия.

Ключевые слова: виртуальная реальность, ремифологизация, магическое мировосприятие, инфантилизм.

Summary. The article provides an attempt to comprehend the phenomenon of virtual reality as a factor in the formation and consolidation of a magical worldview.

Keywords: virtual reality, magical worldview.

Постановка проблеми. Аксиологічна різноманітність сучасної культури створює простір для побудови власних життєвих стратегій, котрі не надають відповідної можливості для їх здійснення в культурі, переводячи можливості реальних дій до розряду магічно здійснюваних. Свобода змістів і нескінченна різноманітність їх копій в умовах «ксерокса культури» не підтверджується в реальності як потенціал продуктивної діяльності. На зовнішньому соціальному рівні і на внутрішньому персональному виникли цілком певні причини, що підтримують

подібний стан. На сьогодні культура продукує нарцісизм і інфантилізм як особливості суб'єктів цієї культури.

Теперішній індивід очікує задоволення самого з себе поза персональними зусиллями. І соціально він це отримує через телебачення або комп'ютерну симуляцію, у важких формах через алкоголь і наркотики. Немає необхідності подорожувати – за нас подорожує ведучий відповідної програми; немає необхідності працювати і вчитися – у відповідного героя чергової гри є всі необхідні знання та вміння; немає необхідності взагалі робити щонебудь, крім прийняття психотропної речовини – на час наркотизації всі бажання задоволені.

Певна метафоричність і гіперболізація попередньої думки оголює відсутність у сучасного індивіда прагнення діяти, досягати, затверджуватися через дію, він чекає на «само з себе» розв'язання проблеми, ситуації. Тому актуальними для споживача стають твори літератури чи кінематографу, що пропонують нашій увазі магічні способи взаємодії зі світом. Подібне очікування магії від світу та інших є певним проявом постсекулярних тенденцій сьогодення. Автопоезісна методологія дає нам можливість визначитись з причинами нового магічного смислотворення.

Основний зміст. Специфіка взаємообумовленостей людини та світу представляє нам децентровану мережеву картину світу. Відсутність центру дає можливість самовідтворення системи у будь-якій, довільно вибраній, точці самої себе. І далі система не відповідає за поєднання чи розрізнення створених смислів між собою. Відсутність центру смислотворення не дає можливості прослідити вектори відповідальності за це смислотворення. Тому часто автопоезісні рухи системи приводять до таких абсурдних смислів, як астрологічне значення імені чи доленосне число прізвища (враховуючи те, що традиційно кабалістичні маніпуляції застосовуються для імен бога та віднайдення істинного смислу Тори). Те ж саме можна говорити і про релігійні ритуали, коли Коляда та Різдво Христове, наприклад, набувають смислу свята, яке повною мірою не відноситься ані до Матері-Землі, ані до християнства. Неспівпадіння сучасних смислів релігійності з доктринами самих релігій залишає шпарину для для таких смислів, як «таємниця», «езотеричне знання», «секрети природи». Це те мінімальне розрізнення всередині релігії, яке продукує смисли магічного світобачення. Там, де не вистачає сумлінності, щоб

розібратись зі схоластичними дискусіями, виникає відповідь у вигляді «таємниці за сімома замками». І саме ці таємниці скеровують сучасну людину.

Наявність магічного контексту провокує популярність таких книжок, як Гаррі Поттер (автор Джоан Роулінг), оскільки ідентифікація з героєм дозволяє читачеві переживати моменти власної величі, з одного боку, а з іншого боку – «приміряти» на себе можливість чарівної реалізації бажань поза зусиллями матеріально-практичної діяльності. Оголюється подвійне прагнення сучасного індивіда: ідея про власну велич і винятковість, а також отримання бажаного за допомогою усвідомлення або озвучення цього бажання.

Останні десятиліття відзначені наростанням такого явища в духовній культурі як реміфологізація, в рамках якого буденна свідомість звертається до чудесного, таємничого і магічного. Прагнення людини до загадкового і таємничого, що виявилося вже в первісній культурі, не зникло з появою цивілізації, а набуло нових форм [див. більш детальніше 4, с. 9]. «При нинішньому рівні розвитку техніка незбагненна для нормальної людини: розпакування апарата не виявляє збагненної за нормального досвіду системи тяг і важелів, зв'язок між натисканням кнопки і результатом виявляє риси магічної дії» [4, с. 10].

Другий фактор, що впливає на посилення магічного контексту сучасної культури, з погляду Іоніна, є глобалізація. Магія виявляє себе як протестно-компенсаційне явище в рамках поширення уніфікованого способу життя, поведінки і однорідних цінностей та культурних зразків, що здійснюється за рахунок «абстрагування від національних традицій і особливостей» [4, с. 10]. «Традиційне, органічне в процесі глобалізації світу не тільки не відмирає, а навпаки, активізується, що означає активізацію магічних способів мислення і поведінки» [4, с. 11].

Як наслідок глобалізації (контекст стрімкого розвитку різних технічних засобів надшвидкого подолання відстані або миттєво здійсненого дистанційного спілкування) відбувається стискання, якщо не зникнення простору, яке постає магічно «іррелевантним відносно цілей діяльності» [4, с. 11].

Магія становить собою сукупність уявлень і обрядів, в основі яких лежить віра в можливість впливу на зовнішній світ за допомогою надприродних феноменів (заклинань, фетишів або духів) в процесі певних дій. Д. Фрезер описував магію скоріше як віру в

духів, він же запропонував класифікацію магії: гомеопатична та контагінозна [9]. Гомеопатична магія, яку інакше можуть називати імітативною або симпатичною, керується принципом подібності і схожості. Наприклад, ушкодження ляльки, що символізує об'єкт, повинно завдати шкоди власне об'єкту.

Контагіозна магія виходить з ідеї збереження зв'язку між предметами і можливості впливу на один за допомогою іншого. Наприклад, використання в приворотному ритуалі будь-якої речі людини, на яку цей ритуал націлений.

Багато дослідників феномена магії (наприклад, Д. Фрезер Д. і Е. Тайлор) описували таке магічне уявлення про світ, у якому об'єкти пов'язані між собою. Як це не дивно, але в сучасній науці подібні уявлення також знайшли собі місце і отримали назву «концепція холономного Всесвіту». «Соціокультурні реалії сучасності призводять до зміщення європейського розуму з його п'єдесталу єдино вірного вираження справжнього знання у раціоналістично орієнтованій науці. Знання доповнюється розумінням його як організованого за межами власне науки і філософії з ухилом до ірраціоналістичних та містично орієнтованих концепцій ... Осмислення принципу об'єднуючої неокаузальності, що є підґрунтям концепції холономного (або цілісного) Всесвіту, було зроблено у синергетиці» [6, с. 14].

Неокаузальність представлена презумпцією нелінійності, наявністю зв'язку між макроскопічними та мікроскопічними подіями, що свідчить у свою чергу про фундаментальну єдність макросвіту і мікросвіту. «Трансценденція конвенційної відмінності частин і цілого є сутнісною характеристикою холономної (або цілісної) моделі Всесвіту» [6, с. 15].

На думку С. Грофа [2], в рамках холономної моделі всесвіту можуть бути осмислені феномени, які традиційно відкидає наука. Це можуть бути явища чи переживання у змінених станах свідомості, існування синхронів (Юнг К.Г. першим звернув увагу на ці феномени), різні мантичні та магічні практики.

Для первісної людини магія була специфічною формою пізнання світу: «магічне виходить з того, що реальність є таємницею для розуміння і відкривається лише інтуїтивно-екстатичним шляхом» [10, с.23].

Для сучасної людини магія також не втратила своєї актуальності. Вітчизняний дослідник магічного О. Христофорова

так уявляє модель взаємодії людини в світі магічного. «У центрі світобудови перебуває мисляча людина, яка намагається зрозуміти і пояснити довколишній світ. Навколо неї – природа, що складається з органічних і неорганічних елементів, які певною мірою мають енергетичний потенціал. І співіснування сущого в природі відбувається за допомогою енергетичного обміну. Силою думки, своїм багатим внутрішнім світом людина взаємодіє із довколишнім середовищем та оточує себе магією ... магія перебуває на межі людського знання і незнання і шлях до її осягнення – це, перш за все, самопізнання і всеосяжне пізнання природи» [10, с.26].

Отже, магічність світосприйняття є суто постсекулярним елементом, який вказує на те, що релігійність вийшла на інші рівні смислотворення, перенісши креаціоністські якості на людину. Тому, саме магічне світосприйняття є важливим предметом для аналізу сучасних постсекулярних соціально-антропологічних смислів.

Про актуальність магічного свідчить буквально вибух цікавості до цієї царини на рівні наукової і повсякденної свідомості. «Уїнстон Черчіль и Джон Кеннеді, не раз зізнавалися, что зіштовхуються з привидами, а Рональд Рейган вибудував стратегію своєї політичної лінії відповідно до свого астрономічного зодіаку (своєїї астрологічної мапи)» [7, с. 232].

Вінсент Декомб у своїй роботі «Доповнення до суб'єкта: дослідження феномена дії від власної особи» звертає нашу увагу на озвучену в філософії постмодерну «смерть автора». Яку Декомб розкриває в несподіваній перспективі: «немов зробили нас свідками книг, які пишуться, музики, яка складається, рішень, які приймаються, без того щоб ці події можна було співвіднести з ким би то не було» [3, с.214].

Таким чином, ми можемо спостерігати, як вводяться поняття магічного контексту як пояснювальних принципів сучасної філософії. Елементи реміфологізації проявляються не тільки на рівні буденної свідомості, а й наукового дискурсу.

Однак особливість сучасності полягає не в самому феномені реміфологізації (історія знала й інші періоди «загострень» цієї культурної «хвороби», коли активізувався інтерес до надприродного), а в тому, що власне культура вибудовується за законами магічного, і самоздійснення людини в такій культурі підпорядковане законам магічного.

Магічне, як і міфологічне взагалі, протистоїть раціональному, уникаючи епістимологічного поділу суб'єкта та об'єкта. Для сучасної постмодерної культури ці характеристики повністю підходять: і концепція холономного Всесвіту, і критика логоцентризму як зміщення розуму з п'єдесталу єдино можливого джерела знання.

Постомодерн робить акцент на репродукування, повторення, що також магічне за формою: звернення до певних ритуальних дій, які найчастіше необхідно повторювати не один раз для отримання результату. Магія орієнтована на результат, який можливий внаслідок живості матерії, пов'язаності об'єктів у всесвіті, але яким чином здійснюється результат – це неважливо, з одного боку, і, з іншого – це таємниця.

«Якщо розуміти під магією набір заклинань або систему певних інших дій, звернених до невідомих сил, то аналогія тут цілком доречна. Для непосвячених (необізнаних докладно з комп'ютерними технологіями) все виглядає приблизно так. Натиснувши на піктограму з підписом «Інтернет» (аналогічно вимовлянню заклинання), ми отримуємо доступ до речей, про існування яких до цього абсолютно нічого не знали і абсолютно не розуміємо, що звідки взялося. Таким чином, магами в сучасному світі стають програмісти, як творці штучної реальності. Програмування – це нове чарівництво, нове шифрування і «зачаровування світу» [5, с. 172].

Найближче до магічного підступає віртуальна реальність, якщо не сказати більше, вона стає сучасним втіленням магічного у світі інформаційних технологій. Світ постмодерну також нестійкий і невизначений як і світ до-модерну. «Але тепер місце потойбічної, божественної реальності, пекла і раю займає віртуальна реальність» [4, с. 17].

Термін віртуальна реальність багатовимірний, є одним з тих, що найбільш активно використовують в науковому дискурсі і в повсякденному спілкуванні. Це свідчить про актуальність цього питання і на рівні науково-дослідному, і на рівні буденному. Однак призводить в кінцевому підсумку до заплутаності у розумінні сутності та змісту тієї реальності, про яку прийнято в сучасному дискурсі говорити «віртуальна».

Об'єктами цього поля репрезентації розуміють світ, породжений сучасними технічними засобами, також створений

уявою суб'єкта як витвір мистецтва і літератури, біографічного оповідання або різного за формою і змістом людської взаємодії по типу перфомансу або світу наукових теорій, ідеальних сутностей і т.д.

«Існує важливе в епістемологічному сенсі розмежування реальностей природних, знайдених, відкритих, і реальностей штучних, створених, сконструйованих... Штучна реальність – це реальність, створена людиною техніки, засобів комунікації, інформаційних технологій разом з рефлексивно-комунікативними схемами-моделями діяльності з конструювання та використання, що утворюють комплекс наук про «штучне», або віртуальне. Але штучна реальність – це та реальність соціуму, реальність культури, реальність художня; реальність живопису, літератури, музики. Якою мірою ми можемо говорити про всі ці реальностях як про віртуальні? Складно відповісти на це питання поза контекстом, без посилань на суб'єкт, конструктивно співвіднесений з цим контекстом. Однак цілком можливо говорити про наявність власних віртуальних світів, породжених творчістю Л. Толстого, М. Пруста або С. Далі. Звичайно, їх онтологічний статус є іншим, ніж онтологічний статус віртуальних світів фізики елементарних частинок» [8, с. 54].

Віртуальна реальність, породжена за допомогою технічних засобів інформатизації (комп'ютера) називається кіберпростором або комп'ютерною чи цифровою віртуальною реальністю, але найчастіше саме цю сферу називають просто «віртуальна реальність», опускаючи інші можливі значення цього терміну.

«Науково-технічний прогрес, який був покликаний розвінчати магічну реальність і її «чарівність», створив нову – віртуальну, яка чарівніша за колишню, і найголовніше, доступ до неї значно полегшений. Вона проста, хоча до кінця і не зрозуміла, видима і майже відчутна. Нова «нереальна» магічна реальність, як послідовність нулів і одиниць і сукупність електричних сигналів, належить матеріальному світу» [5, с.172].

Віртуальна реальність, яка є магічною, створює привабливе поле самореалізації для індивіда, яку можливо здійснити поза контекстом матеріально-практичних дій шляхом керування з інформацією (читаємо: «вимовляння заклинань»). Внаслідок особливої привабливості здійснення себе у віртуальній реальності,

виникає низка особливостей і проблем, характерних для людини інформаційного суспільства.

Віртуальна реальність, як поле можливої самореалізації людини, є привабливою внаслідок кількох факторів. До них належать «можливість численних анонімних соціальних інтеракцій; віртуальна реалізація фантазій і бажань з встановленням зворотного зв'язку; знаходження бажаних «співрозмовників», що задовольняють будь-яким вимогам; можливість встановлення контакту з новими особами і контроль цього контакту; необмежений доступ до інформації, до різних видів розваг; участь в іграх» [1, с. 828].

Також в рамках психологічних досліджень були виявлені три головні джерела підкріплення, притаманні інтерактивним аспектам Інтернету [1, с. 830]. Перше, це соціальна підтримка, яку людина отримує в спілкуванні через включення до певної соціальної групи. Відсутність того, хто задовольняє за ознаками емоційного прийняття та інтелектуального інтересу спілкування, призводить до пошуку такого в інтернет-спільнотах. Однак не завжди причиною служить відсутність подібного спілкування, іноді це бажання розширити його коло. Але реально існуюча фрустрація потреби може призводити до адиктивної поведінки індивіда – коли спілкування в мережі є єдино можливим, природним буде наділення віртуальної реальності надцінним статусом.

Друге джерело підкріплення привабливості віртуальної реальності – це сексуальне задоволення. Легкий доступ до порнографії, до анонімного кіберсексу, можливість швидкого мережевого знайомства створює умови, за яких сексуально незадоволені люди знаходять способи реалізації своїх потаємних бажань (найчастіше не сумісних з нормою як фізичною, так і соціальною).

Третє джерело підкріплення пов'язано зі створенням індивідом персони – своєрідна гра з ідентичністю. «У реальності соціально-економічний статус, стать, вік і раса відіграють роль в конструюванні ідентичності, на якій ґрунтується міжособистісне спілкування. У віртуальному світі всі ці параметри відходять на другий план, і всі користувачі рівні. В результаті відсутності соціальної ідентичності стає можливим створення віртуальної» [1, с.831].

За характеристиками віртуальної ідентичності можна визначити основні параметри особистості індивіда, який створив її. Мова може йти про компенсаторні або протестні феномени побудови, про гіперболізації, про бажання пожартувати або нашкодити і знайти в цьому власне особистісне задоволення. Однак, аватар (зображення, що використовується для спілкування в мережі, часто є вигаданою картинкою) або репрезентована персона можуть служити матеріалом для проективних методик вивчення особистості типу тесту Роршаха або ТАТ (Тематичної апперцепції тест).

Особлива привабливість віртуальної реальності оголює її адиктивний потенціал, який розкривається відповідно до загальних для всіх залежностей від критеріїв. «Це зневаження важливих речей через адиктивну поведінку, руйнування відносин із значущими людьми, роздратування чи розчарування значущих людей, скритність або дратівливість, коли люди критикують цю поведінку, почуття провини чи занепокоєння щодо цієї поведінки, безуспішні спроби подолати цю поведінку» [1, с.829]. Як і кожна залежність, інтернет-адикція супроводжується збільшенням необхідного часу перебування в мережі. При неможливості здійснити вихід у віртуальну реальність зростає страх, тривога, роздратування. Присутня постійна потреба перевіряти електронну пошту, перебувати в соціальних мережах, продовжувати мережеву гру і т.д.

Але «в інтернет-адикції важлива, насамперед, констатація якісної відмінності адиктивного агента, змістом якого в цьому випадку виступає віртуальний світ, де можна реалізовувати приховані бажання, володіти ситуацією, відчувати себе героєм. Випробовувати різні емоції у іграх, віртуальних контактах, рішеннях, які приймаються. Все це формує ілюзію спілкування з реальним світом» [1, с.832]. Але спілкування реалізується «за правилами» зануреного до віртуальної реальності, закріплюючи його персональний міф про власну могутність, що в черговий раз підтверджує не тільки нарцісичність сучасного індивіда, але і його прагнення взаємодіяти зі світом магічності. І нарцісизм, і магія протистоять принципам реальності в суб'єктності індивіда, відсутність якої характерна для ранніх стадій психічного розвитку людини. Таким чином, ми говоримо про інфантильність сучасного індивіда.

Сучасний індивід схожий на розбещену малу дитину, для якої існування світу підпорядковане ідеї служіння її інтересам. Нема

минулого і майбутнього, є вічне теперішнє, у якому негайно повинні задовольнятися її бажання, без зусиль з її боку.

Магічний епістемологічний синкретизм, як характеристика міфологічної свідомості, підкріплюється психологічним злиттям індивіда-дитини і суспільства-матусі, яка перебуває з ним якщо не в символічному інцесті, то в ситуації грудного вигодовування. Символічні груди представлені різними варіантами віртуальних реальностей (телебачення, кіно, кіберпростір), тобто тими місцями, де індивід міг би знаходити підтвердження своєї ідеї всемогутності і отримувати задоволення бажань негайно.

Таким чином, магічне ставлення до світу сучасного індивіда є природним проявом його інфантильної особистості, континуально зостається на первинному злитті з материнською-інцестуозною ремінісценціями культури постмодерну.

Висновки. Світ віртуального плинний та нестабільний. Його надзвичайно важко раціонально осмислити. У XXI столітті людина зіткнулася з непізнаністю світу аналогічною до тієї, що розгорталася перед первісною людиною. Не дивно, що сучасна людина настільки ж вразлива в сучасному світі психологічно, як і його предок на зорі історії фізично, і чому магія постає як можливість пояснення та існування в незрозумілому світі первісних часів і культури постмодерну.

Магічне світосприйняття являє собою знебольювальни чи заспокійливий засіб проти травм та тривог сучасної людини. Підставами відродження магічного світогляду є процеси, що відбуваються на рівні соціальному і персональному. На рівні культури відзначається різке падіння довіри до науково-раціонального способу пізнання світу, який найчастіше розцінюється як тупиковий шлях розвитку людства, оскільки подальше його домінування загрожує глобальними катастрофами для людства. Звернення до магії, до міфології – це спроба порятунку від екологічної катастрофи технократичної цивілізації, спроба реанімації вічних цінностей у деґуманізованій культурі індивідуалістів.

На рівні персональному відродження магії є закономірним наслідком появи на сцені історії нарцісичної, фрагментованої, індивідуалістично-залежної, інфантильної особистості сучасного індивіда. Для нього магія є можливістю підкріплення міфу про власну могутність і винятковість одночасно з можливістю

здійснювати бажане без зусиль матеріально-практичної діяльності, оскільки культура постмодерну не надає місця реалізації подібних зусиль. Тому реалізація особистості зміщується з соціального плану в бік віртуальної реальності, в першу чергу представлену кіберпростором.

Список використаних джерел:

1.Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы (виктимология) / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 1008 с.

2. Гелен А. О систематике антропологии / А.Гелен // Проблема человека в западной философии: Переводы. – М.: Прогресс, 1988. – С. 152 – 201.

3. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследование феномена действия от собственного лица / Винсент Декомб; пер с фр. М. Голованивской. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 576 с.

4. Ионин Л. Подступы к новой магической эпохе (вместо введения) /Л.Г.Ионин // Постомодерн: новая магическая эпоха: сб. статей / под редакцией Ионина Л.Г. – Харьков, 2002. – 247 с. – С. 9–22.

5. Романенко С. Многомерность и множественность личностных планов ситуации постмодерна / С.Романенко // Постмодерн: новая магическая эпоха: сб. статей / Под редакцией Л.Г. Ионина. – Харьков, 2002. – С. 168–175.

6. Рыбачук Н.В. Институциональное и неинституциональное знание: новое понимание реальности, существования и человеческой природы / Н.В.Рыбачук // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: творче, критичне і практичне мислення: зб.наукових праць / Рыбачук Наталья, за заг. ред. д. філос. н. Поліщук О.П. – Житомир: Житомирський державний центр науково-технічної і економічної інформації, 2009. – С. 14–16.

7. Саух П.Ю. XX століття. Підсумки / П.Ю.Саух. – К.: «МП Леся», 2009. – 284 с.

8. Старикова Г.Г. Роль виртуалистики в современной эпистемологии [Електронний ресурс] / Г.Г. Старикова // Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Tk/829/18.html

9. Фрэзер Д. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. В 2-х т., перев. с англ. М. Рыклина. – М.: Терра-кн.клуб, 2001. – 323 с.

10. Христофорова О. Начала магии и повседневная реальность / О. Христофорова // Постомодерн: новая магическая эпоха: сб. статей / Под редакцией Л.Г. Ионина. – Харьков, 2002. – С. 23 – 26.